

УДК 82.09(477)

Кирильчук Олександр

ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА “КОНОТОП”)

У статті досліджуються особливості інтерпретування історичної теми у сучасній українській прозі. Автор розглядає концепцію альтернативного осмислення минулого у романі Василя Кожелянка “Конотоп”. У роботі акцентується увага на присутності постколоніальної перспективи прочитання історії у текстах письменника.

Ключові слова: *постколоніалізм, постмодернізм, культурний колоніалізм, контр-дискурс, іронія.*

В статье исследуются особенности интерпретации исторической темы в современной украинской прозе. Автор рассматривает концепцию альтернативного осмысления прошлого в романе Василия Кожелянко “Конотоп”. В работе акцентируется внимание на присутствии постколониальной перспективы прочтения истории в текстах писателя.

Ключевые слова: *постколониализм, постмодернизм, культурный колониализм, контр-дискурс, ирония.*

This article analyzes the interpretation of the historical theme in modern Ukrainian literature. The author examines the concept of an alternative interpretation of the past in Basil Kozhelyanko's novel “Konotop”. The paper focuses on the presence of postcolonial perspectives of history's reading in the texts of the writer.

Keywords: *post-colonialism, post-modernism, cultural colonialism, counter-discourse, irony.*

В українському письменстві історичні сюжети завжди посідали особнє місце. У різні періоди історичним жанрам відводилась роль ретранслятора ідейно-суспільних пошуків окремого літературного покоління чи угруповання. Свого часу Іван Франко вдало охарак-

теризував цю ситуацію, акцентуючи увагу на тому, що “повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна” [9, 7]. Зрештою саме в рамках історичної теми XIX – XX століть найширше представлений антиколоніальний дискурс.

Освоєння досвіду минулого в сучасному літературному процесі набуває різновекторних тенденцій. З одного боку, візія історії осмислюється через призму приватних моделей сприйняття. У такому аспекті актуальною постає історична спадщина XX століття, літературна рецепція якої спрямована на переосмислення травматичного досвіду війни та діяльності УПА (М.Магіос, О.Забужко, В.Лис). З іншого боку, важливе значення для сучасної історичної прози відіграє постмодерна свідомість, що приносить елемент пародійності та іронічності у питанні осмислення минулого, а відтак “історія в художніх творах набуває ознак штучності, параметрів ігрового простору, педальованої відмінності від історії, зафіксованої відповідними джерелами та науковими працями” [10, 1].

Формування постмодерної естетичної парадигми в українській літературі збігається із започаткуванням постколоніальної перспективи. Деструкція тоталітарного та патріотичного дискурсів постмодерністськими текстами початку 1990-х років яскраво оприявлює тенденцію верифікації колоніальних та антиколоніальних моделей. Так, текст Юрія Андруховича “Московіада” дозволяє простежити тенденцію деміфологізації стереотипних культурно-світоглядних моделей метрополії та периферії у контексті постмодерної карнавальної гри.

Метою нашої статті є дослідження прози Василя Кожелянка “Конотоп” через призму постколоніального підходу.

Для розгляду сучасного літературного процесу адекватним підходом виглядає постколоніальний аналіз текстів, який дозволяє зацентувати увагу на проблемі перепрочитання взаємостосунків на рівні культури між “метрополією” та “периферією”. Загалом термін “постколоніальні студії” формується у 1970-х роках після поруйнування колоніальної системи світу. У різних культурних регіонах, що довгий час перебували в імперській системі координат, укладаються своєрідні стратегії осмислення колоніального минулого. Загалом на початку постколоніалізм означає період після здобуття колонією незалежності від метрополії. Згодом термінологічна парадигма дещо розширюється, і саме визначення набуває певної

суперечності, оскільки політична відокремленість від імперії не припиняє колоніальних стосунків. У сучасній гуманітаристиці під терміном “постколоніальний” розуміють “процес обговорення різних наслідків культурної колонізації” [11, 186].

Концептуального осмислення новому методологічному підходу надав Едвард Саїд у праці “Орієнталізм” (1979). У центрі концепції дослідника опиняється критика європоцентристського світогляду культурного простору Заходу з його ідеєю “про європейську ідентичність як вищу супроти всіх неєвропейських народів та культур” [8, 18]. Цей підхід дозволив по-іншому подивитись на взаємостосунки “імперії” та її “колоній”.

На початках постколоніальне прочитання зосереджувалося навколо корпусу текстів, що відображали практику домінування колонізатора над колонізованим. Проте згодом цей підхід доповнюється аналізом і “підкорених” культур, що для протистояння метрополії намагалися вибудувати чітку систему культурного спротиву. Едвард Саїд наголошує на двох аспектах постколоніальної критики: колоніальний дискурс як форму імперського впливу на “малі” культури, та антиколоніальний, що відображає стратегію протистояння метропольному тиску.

Культурний колоніалізм вибудовує структури осмислення “залежних” народів та їх духовного життя, які часто набувають форми опозиційного протиставлення “вищості” колонізатора і його мистецької, політичної та економічної сфер над “нищістю”, периферійністю буття колонізованого. Імперська рецептивна матриця ґрунтується на стереотипному сприйнятті Іншого, на знеціненні та ревізуванні історичного доколоніального минулого, на обмеженні культури “підкореного” в рамках етнографічного простору. Контр-дискурс зосереджує свої вектори на підривному сприйнятті канонічних текстів колоніальної літератури. Проте деконструктивістське перепрочитання постколоніальної критики колоніального та антиколоніального дискурсів зосереджується на віднайденні, розширенні й наголошенні не лише прямих ознак культурної маргіналізації Іншого та структурах ідеологічного репрезентування, а й на тому, що ці тексти замовчали чи приховали [7, 116].

Концепція “альтернативної історії” Василя Кожелянка (“Дефіляда в Москві”, “Конотоп”, “ЛжеNostradamus”) демонструє “віртуальний історичний постколоніальний наратив”, що проявляється через спробу “переформулювати лінійну послідовність історії, зо-

крема через підміну її не ієрархічними, а синхронізованим колажем історичних дискурсів” [3, 112]. Тексти письменника руйнують усталений нормативний історичний дискурс, натомість вибудовують нову версію минулого на межі зіткнення різних наративів. Василь Кожелянко у романах “Дефіляда в Москві”, “Конотоп”, подібно до інших авторів постколоніальної ситуації, намагається відновити доколоніальну історичну пам’ять, однак здійснює це шляхом моделювання альтернативної історичної візії, котра пародіює і колоніальний, і антиколоніальний дискурс.

Роман Василя Кожелянка “Конотоп” пропонує постколоніальну перспективу перепрочитання історичної спадщини в контексті постмодерної ігрової парадигми. Дослідник Ярослав Поліщук, оцінюючи верифікаційну концептуальну складову прози письменника, відзначає, що “ознакою повноцінної, вже не залежної від колоніальних стереотипів свідомості є розкомплектоване сприйняття минулого, коли воно стає полем перечитування, діалогу, **множинності інтерпретацій /.../**” [6, 180]. Саме навколо множинності інтерпретаційних моделей Василь Кожелянко окреслює концептуальне осердя “Конотопу”. Автор не вибудовує розлогих версій минулого із додатком “а якби так сталося”, навпаки, письменник зосереджується на одній історичній події (Конотопській битві 1659 року), однак проектує кілька національно-світоглядних наративів, у репрезентації котрих історія набуває діаметрально-протилежних означень.

Із точки зору постколоніального перепрочитання літератур важливе значення відіграє перспектива відновлення доколоніальної версії минулого власної нації [2, 231]. Василь Кожелянко осмислює дражливу для імперського дискурсу історичну подію, що була витіснена метропольною ідеологічною системою поза усталену матрицю пам’яті минулого: “Нас чомусь не вчили, що у XVII столітті була така собі битва під Конотопом, яка має всі підстави, аби бути названою “Конотопським побоїщем” [4, 8]. Маргіналізація історичного дискурсу периферії відбиває свідому практику метрополії щодо формування комплексу вторинності серед колоніально залежного простору.

Однак авторська стратегія не передбачає детального переформування історичного наративу, це швидше спроба подолання усталених нормативних підходів до осмислення минулого та акцентування на релятивності історіософських знань у добу постмодерну. Переплітання авторського іронічного наративу із цитатами з істо-

ричних першоджерел мало б створювати ефект поєднання художності та документалізму, характерного для історичної прози шістдесятництва (Павло Загребельний “Свпраксія”), втім для Василя Кожелянка це лише текстувальна гра з читачем, оскільки принцип наукової цитатності відображає лише письменницьку недовіру до традиційних історичних та літературних підходів: “(Цитата, звичайно, неточна. – В.К.)” [4, 11]. Для постмодерної культури історична тема набуває ознак спрофанової цінності, тому провокує несерйозне, пародійне сприйняття, особливо на рівні осмислення стереотипних історичних деталей: “Битва як битва. Цілком пристойна битва, витримана в естетиці пізнього середньовіччя. Таких у ті веселі часи по Європі відбувалось не рідше, ніж тепер футбольних матчів у тій же неспокійній частині тверді земної, на захід від Уральських гір. Привід для війни тоді легше було знайти, ніж сучасному пиякові – причину напитись: якийсь начальник щось не так сказав, сусід під час полювання вторгнувся зі своїми псами у пшеницю твоїх сервів, піддані іншого сусіда звабились на чергову модну релігійну ересь, уряд податки знову не добрав, а парламент їх в черговий раз не низив, дружина лається, погода псується, коханка вимагає... геополітика, зрештою, змушує – словом, війна!” [4, 7].

Василь Кожелянко у “Конотопі” здійснює смислову гру на межі деконструювання усталених ідеологем і творення нових термінологічних кліше. Письменник детально пародіює советський мілітарний дискурс, у якому всі військові дії інтерпретувалися в ареолі “святості” та “визвольності”, прищеплюючи цей міф на українському патріотичному ґрунті: “московські ідеологи як з числа Боярської Думи, так і з адміністрації царя трактують ці нинішні бойові дії не як повноцінну війну між двома суверенними державами, де є з одного боку агресор, в нашому випадку Московське царство, з іншого – жертва агресії – Українська Держава, отож для нас це є **вітчизняна визвольна війна**, а для москалів – **несправедлива, загарбницька**... (виділення наше – О.К.)” [4, 32]. Загалом для антиколоніального дискурсу характерною є ревізія метропольної ієрархії цінностей, на зміну якій приходять “міти національного визволення”, і як результат, утвердження полемічної повноцінності контр-дискурсу досягається “коштом прямого успадкування структури колоніалізму” [5, 706].

У “Конотопі” Василь Кожелянко змішує колоніальний та антиколоніальний дискурс, підкреслюючи методологічну схожість

обидвох настанов і тим самим стверджуючи у постмодерністському дусі релятивність будь-яких сталих понять. У такому аспекті периферійний статус України, навіть у рамках альтернативного історичного ракурсу, набуває яскравих колоніальних ознак: “Гетьман Виговський розжене опозицію, ввійде в силу і набуде одноосібної влади, згодом стане військовим диктатором України, залізною рукою підкорить собі Запоріжжя, розірве Гадяцьку угоду з поляками і розширить кордони України аж до Сяну на заході і до Дону на сході, завоює Крим і включить цей півострів у склад України на правах автономії, поширить свій вплив на Литву і Молдову, чи не стане тоді Українська імперія супердержавою?” [4, 30–31]. Однак футурологічна картина українського імперіалізму декорується яскравими деталями, запозиченими із класичного західного орієнталізму, такими як місія цивілізаційного розширення європейської цивілізації на території “дикунського” Сходу (“Метрополія – Київ далеко, в руках меч, довкола багатющі людські та природні ресурси, що залишається колонізаторові? Звичайно, нести тягар білої людини! Навертати до цивілізації темних аборигенів” [4, 38]). З постколоніальної перспективи зміна доданків з “колонії” на “імперію” остаточно не позбавлена сенсу. Польський дослідник Богуслав Бакула висловлює цікаву думку щодо колонізаторського потенціалу “підкорених” націй, оскільки “ніде ж бо не сказано, що колонізована спільнота не може виявляти колонізаторських рис. Тому поляки досконало знають як виглядає світ колонізованих і водночас колонізаторів” [1, 17]. Такий досвід до певної міри притаманний і українській ситуації, принаймні на рівні альтернативної історичної візії. Проте найголовніше те, що автор, акцентуючи увагу на мілітарній та імперській потузі України, деконструє віктимізовано-глюорифікаційну іпостась українського патріотичного дискурсу.

Схильність постмодерного письма до колажності, змішування “високого” та “низького”, ревізії та деструкції усталених цінностей почасти зближує із постколоніальним прочитанням сучасної культури. Присутність у тексті “Конотопу” діаметрально протилежних версій трактування однієї історичної події, з одного боку, підкреслює постмодерну текстуальну гру наративів, з іншого, оприявлює постколоніальну верифікацію національних та колоніальних дискурсів. Зіткнення у романі моделей інтерпретації підкреслює релятивність об’єктивістської історичної реальності та оприявлює

ситуацію поліфонічного постколоніального існування. Однак на межі різних національних та ідеологічних наративів відбувається формування гібридної ідентичності протагоніста тексту Автовізія Самійленка, котрий здійснює складну в постмодерному іронічному дусі трансформацію власного “Я”: САМІЙЛЕНКО – САМОЙЛЕНКОВ – САМУЕЛІ – САМОЙЛОВ – САМУЕЛЬСЬКИЙ – САМУЇЛ-ОГЛИ. Постколоніальна критика акцентує увагу на проблемі поліваріантної культурної ідентичності, що, за словами Пітера Баррі, проявляється через одночасну присутність колонізованого у національному та метрополійному гуманітарних просторах: належність до “культури колонізатора через колоніальну шкільну систему й колонізованого через локальну й усну традицію” [2, 237]. Василь Кожелянко розширяє матрицю національної ідентичності до рівня усіх пограничних етнічних нашарувань, тим самим не маргіналізує жодного наративу, навпаки підкреслює їх унікальність та повноцінність.

Отож у творчості Василя Кожелянка тема минулого набуває ознак альтернативного перекодування усталених історичних цінностей. Письменник розбудовує постколоніальне критичне сприйняття національних та колоніального дискурсів. Акцентування уваги на множинності інтерпретаційних моделей диверсифікує монологічну наративну стратегію, дозволяючи зосередитись на концептуальних означеннях різних історичних візій в умовах культурного пограниччя.

Література:

1. Бакула Б. Креси без взаємних викреслювань / Б. Бакула // Критика. – 2010. – Ч. 1–2 (січень–лютий). – С. 16–22.
2. Баррі Пітер. Вступ до теорії : літературознавство та культурологія / Пер. з англ. О. Погинайко ; наук. ред. Р. Семків. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с. – (Серія “Пролегомени”).
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундарова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
4. Кожелянко В. Конотоп. Роман, новели / В. Кожелянко. – Львів : Кальварія, 2001. – 176 с.
5. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія / М. Павлишин // Слово Знак Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької ; 2-ге вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – С. 703–707.

6. Поліщук Я. Із дискурсів і дискусій / Я. Поліщук. – Харків : Акта, 2008. – 285 с.
7. Саїд Едвард. Культура й імперіялізм / Едвард Саїд ; Пер з англ. К. Ботанова, Т. Цимбал [та ін.]. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
8. Саїд Едвард. Орієнталізм / Едвард Саїд ; Пер. з англ. В. Шовкун. – К. : “Основи”, 2001. – 511 с.
9. Франко І. Захар Беркут / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : [у 50 т.] – К. : “Наукова думка”, 1978. – Т. 16. – С. 7–154.
10. Шевчук З. Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06. – “теорія літератури” / З. Шевчук ; Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – К., 2006. – 19 с.
11. Key concepts in Post-Colonial Studies / Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. – London, New York : Routledge, 2001. – 275 p.